

* * *

УДК 930.2(477)

Ніколайчук О. С.
аспірант історичного факультету, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), onykolaichuk@gmail.com

**Роль українських земель
у матеріальному забезпеченні російської армії
під час російсько–турецької війни 1735–1739 рр.
за матеріалами “Полного собрания законов
Российской империи”**

Розглядаються документи “Полного собрания законов Российской империи” як джерело з вивчення ролі та місця українських земель в матеріальному забезпеченні російської армії під час російсько–турецької війни 1735–1739 рр. Виокремлено та систематизовано законодавчі акти, що містять інформацію про використання українських земель в якості тилової бази російської армії. Проаналізовано інформативний потенціал матеріалів “Полного собрания законов Российской империи” для вивчення поставок продовольства та фуражу для російських військ. Розглянуто джерела до вивчення зборів коней з українського населення під час російсько–турецької війни 1735–1739 рр. Визначено документи “Полного собрания законов Российской империи”, які містять інформацію про забезпечення підрозділів російської армії підводами та тягловою силою.

Ключові слова: укази, продовольство, фураж, коні, воли, армія.

На 30–ті рр. XVIII ст. одним із найголовніших зовнішньополітичних завдань Російської імперії залишалось захоплення Північного Причорномор'я та Криму, яке не вдалось вирішити у війнах з Оттоманською Портою в другій половині XVII – на поч. XVIII ст. В планах царської влади також передбачалось захоплення Константинополя, тому початок нової війни з Османською імперією був невідворотнім. Крім того, Росія прагнула отримати реванш за невдачу російсько–турецьку війну 1710–1713 рр., після якого були втрачені здобутки війни 1686–1699 рр.

Підготовка до чергової війни з Османською імперією велась ще в 20–х XVIII ст., однак складна політична та економічна ситуація в Російській імперії відклала початок війни до 1735 р. Відповідно, як частина російської військової системи, у війну вступили лівобережні та слобідські козацькі полки. Крім безпосередньої участі в бойових діях, українське населення займалось забезпеченням російської армії

продовольством, фуражем, кіньми, волами та ін., без чого неможливе повноцінне функціонування армії. Водночас, роль українських земель у матеріальному забезпеченні російських військ висвітлена не повністю, хоча це питання і піднімалось в деяких дослідженнях. В цьому випадку важливого значення набуває залучення нових та впорядкування вже опублікованих джерел, інформаційний потенціал яких з тих чи інших причин не був повністю розкритий. Зокрема, це стосується “Полного собрания законов Российской империи”, яке містить велику групу документів з історії російсько-турецької війни 1735–1739 рр. Хоча документи з цього збірника і використовуються дослідниками, однак їх невпорядкованість не дає змоги історикам повноцінно використовувати ПСЗ.

Серед досліджень з історії російсько-турецької війни 1735–1739 рр. питання поставок до російської армії продовольства та тяглової сили розглядається в праці російського дореволюційного історика О. Байова “Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны. Война России с Турцией в 1736–1739 гг.”. Автор доволі широко використовував матеріали ПСЗ, які характеризував як “капитальнейший первоисточник” для вивчення війни з турками [2, с. 19]. Оскільки це дослідження розглядало війну в цілому і основна увага зверталась на перебіг бойових дій, то питання матеріального забезпечення російської армії, а відповідно і ролі в ньому українських земель, розглянуто досить загальною.

В 1969 р. вийшла монографія української дослідниці О. Апанович “Збройні сили України першої половини XVIII ст.”, в якій окремий розділ присвячено забезпеченню російських військ з українських територій, в тому числі і під час російсько-турецької війни 1735–1739 рр. Автор розглядає особливості забезпечення російської армії хлібом, фуражем, кіньми, волами та підводами. Ця праця була першим серйозним дослідженням, в якому аналізувалось місце саме українських земель в російській військовій системі та їх участь у російсько-турецькому протистоянні 30–х рр. XVIII ст. як у в бойових діях, так і в ролі тилової бази російської армії. Водночас в праці не має жодного посилання на ПСЗ, при цьому широко використовується праця О. Байова, котрий в своєму дослідженні, як вказувалось, звертав увагу на ПСЗ [1, с. 185–212].

На сучасному етапі російсько-турецька війна 1735–1739 рр. та участь в ній українських земель не надто популярна тема, хоча певні дослідження все ж таки виходять. Зокрема, в 2009 р. вийшла монографія О. Репана “Іржа на лезі: лівобережне козацтво та російсько-турецька війна 1735–1739 рр.”. Хоча автор і використав матеріали ПСЗ, однак свою увагу зосередив на участі козацьких полків у війні з туркам і не торкнувся питання про роль України як тилової бази російських військ [7].

Напевно, найголовнішим питанням як під час підготовки до війни, так і протягом всього конфлікту, було забезпечення армії продовольством та фуражем. Так, наприклад в Кримському поході 1736 р. тільки регулярні війська Російської імперії налічували приблизно 33 тис. чол., з них 19 тис. піхоти та 24 тис. кавалерії [2, с. 203]. Оскільки українські землі безпосередньо межували з театром бойових дій, тому не

дивно, що саме Україна стала головним джерелом провіанту та фуражу для російської армії, а в ПСЗ цій тематиці присвячено велика кількість законодавчих актів.

Умови збору провіанту та фуражу були визначені в іменному указі від 6 травня 1736 р. “О сборе для армии провианта с Малороссийских и Слободских полков обывателей с каждого двора, и Воронежской и Белгородской Губерний с каждой положенной в подушную оклад души, кроме однодворцев взятых в ландмилищную службу, и о платеже за тот провиант денег по существующим в тех местах ценам”. Згідно документу, через необхідність забезпечення армії та відсутність достатньої кількості провіанту в магазинах, в Гетьманщині та Слобожанщині з кожного переписного двору мали зібрати за визначену плату (ринкова ціна товару плюс 10%) по одній “осьміне” (104,95 л.) борошна чи жита, четверту частину “четверіка” (6,5 л.) круп та два “четверіка” (52,4 л.) вівса. Крім того, бажаючи могли здати і більше. Збір провіанту та фуражу мав розпочатись в вересні, після закінчення збору врожаю. Також в документі були визначені місця збору, а саме: Харків, Київ, Переволочна, Усть-Самара, Лубни, Полтава, Ізюм, Кременчук. При цьому селяни мали самостійно доставляти хліб та крупи до цих міст [4, № 6948]. Положення цього документу були підтвержені в резолюції Кабінету міністрів від 24 травня 1736 р. [4, № 6975].

16 липня 1736 р. був виданий іменний указ “О соглашении Малороссийских и Слободских полков обывателей к поставке, сверх определенного с них сбора для армии провианта, ржи и муки до 100,000 и овса до 50,000 четвертей, с уплатою им за поставку, по справочным ценам, денег; о прекращении, на время оной поставки, винокурения и об отвозе всего купленного провианта к назначенным магазинам наймом, или на обывательских подводах, с платою денег по плакату”. В документі підтверджувались положення указу від 6 травня 1736 р. Крім того, вказуючи про гарний врожай хліба в Гетьманщині та Слобожанщині, російська влада накладала на українців додатковий збір провіанту та фуражу в розмірі 100 тис. четвертей (одна четверть приблизно 209 л.) жита та борошна з відповідною оплатою. При цьому збір продовольства мав здійснюватись місцевою старшиною, а оплачуватись з доходів Гетьманщини та Слобожанщини. Доставляти провіант мали наймані перевізники. Особливістю було те, що через збір хліба в Гетьманщині та Слобожанщині заборонялось винокуріння, на яке українські жителі використовували значні об’єми зерна [4, № 7011]. В іменному указі від 11 серпня 1736 р. “О расположении сбора с Малороссийских и Слободских полков обывателей до 1000 быков для армии; о выдаче денег за оные по настоящим ценам и о запрещении вывозить в заграничные города хлеб, вино и быков для продажи” повідомлялось про заборону продажу хліба за кордон, насамперед в Польщу, хоча в російські міста зерно вивозити не заборонялось. В цьому ж документі повідомлялось про прогнозований об’єм провіанту та фуражу, який мали зібрати відповідно до указу від 6 травня та про терміни збору хліба (загальний збір до 15

вересня 1736 р., додатковий до грудня 1736 р.) [4, № 7029].

Окремі укази регулювали питання винокуріння, на яке, як зазначалось вище, використовувалось значна кількість зерна. Зрозуміло, що повністю заборонити виробництво алкогольних напоїв влада була не в змозі. Через це держава намагалась хоча б впорядкувати цю ситуацію, що б не поставити під загрозу забезпечення армії продовольством та фуражем. Окремі укази дозволяли винокуріння лише після збору необхідного для війська провіанту. Зокрема, така норма прописувалась в імператорській резолюції на доповідь Сенату від 14 грудня 1736 р. *“О возобновлении винокурения в тех местах Малороссии, из которых положенное число провианта в магазины сполна поставлено”*, резолюції Кабінету Міністрів від 28 жовтня 1737 р. *“О дозволеннии курить вино имеющим винокуренные заводы в Белгородской и Воронежской Губерниях”* та іменному указі від 7 квітня 1738 р. *“О запрещении курить вино в Провинциях, с которых, для продовольствия войск, положено собрать в зачет подушных денег, провиант натурою”* [4, № 7122; 5, № 7418, 7569]. Крім того в іменному указі від 26 листопада 1737 р. прописувалась норма про використання не більше як третини зерна на винокуріння. За порушення указу весь вироблений алкоголь конфісковували, а на порушник накладали штраф [5, № 7451].

Остаточна заборона на виробництво алкоголю була знята резолюцією Кабінету Міністрів від 7 жовтня 1738 р. *“Об уничтожении запрещення курить вино в Воронежской и Белгородской Губерниях, в Малороссии и в Слободских полках”* та іменному указі від 8 січня 1739 р. *“О запрещении казакам, впредь до указа, продавать и з другими укреплять земли”*, тобто на завершальному етапі війни, коли основні бойові дії вже завершилися. В резолюції повідомлялось про гарний врожай на українських землях та відсутність гострої необхідності в продовольстві, що давало змогу дозволити винокуріння [5, № 7664]. В указі від 8 січня підтверджувалось скасування заборони, при цьому однією з причин вказувались втрати державного бюджету через заборону виробництва алкоголю [5, № 7723].

Царський указ від 16 грудня 1736 р. *“О перевозе провианта из Харьковского и из Лубенского магазинов в Изюмский и в Кременчугский, на обывательских подводах, с платою по деньге на версту”* визначав умови перевезення провіанту та фуражу. Зокрема, це завдання мали виконувати наймані перевізники. Якщо ж таких не було, то перевезення хліба за визначену плату покладалось на місцеве населення [4, № 7126].

Група документів ПСЗ висвітлює питання забезпечення російської армії бойовими та підйомними кіннями, в тому числі і з українських територій. Під час війни кількість коней, необхідних для війська різко збільшувалась, через втрати під час походів та бойових зіткнень. Було декілька джерел поповнення кавалерійського ремонту. Насамперед, це обов'язкові збори коней з населення для драгунських полків. Драгуни були найчисельнішими кінними частинами в російській армії та складали основу регулярної кавалерії російської армії. Так, в згаданий вище

Кримський похід було відправлено 19 драгунських полків по 1035 чол. кожен [1, с. 203]. При цьому під час війни згідно штатів, на кожен драгунський полк мало припадати по 1078 коней [2, с. 58]. В ПСЗ такі збори представлені іменними указами від 6 вересня 1736 р, 3 березня 1737 р. та 3 липня 1738 р. Ці документи практично не відрізнялись за змістом та оголошували про збір з усієї держави, в тому числі з Гетьманщини та Слобожанщини, коней для драгунських полків. Принцип по якому проходили ці збори був аналогічний рекрутським наборам, тобто з певної кількості населення (в різні роки вона була різною) поставлявся один кінь. Щодо українських територій, то коней насамперед збирали з церковних та монастирських володінь. Крім того, під такі набори підпадали російські землевласники, які володіли українськими селами в Гетьманщині та Слобожанщині. При цьому, з малоросійських сіл збирали по одному коню з 120 дворів безкоштовно, оскільки їх власники не платили за свої землеволодіння жодних податків. На Слобожанщині, в свою чергу, власники віддавали одного коня за кожні 253 двори і це зараховувалось в якості податків [4, № 7048; 5, № 7424, 7611].

Окремі законодавчі акти ПСЗ доповнювали чи роз'яснювали умови набору коней. Так, сенатський указ від 16 грудня 1736 р. містив відповідь на запит Генеральної військової канцелярії про збір коней з землевласників-іноземців. В указі повідомлялось, що на них поширюється та ж норма про збір коней, що і на росіян, які володіють українськими селами [4, № 7125].

Резолюція Кабінету Міністрів на повідомлення Сенату від 2 січня 1737 р. *“О невключении в перепись служителей Архиерейских и монастырских домов, равно как и детей священно и церковнослужительских в Малороссии; о переписи оных в Санктпетербурге, Ингерманландии, в Выборгском и Кексгольмском уездах, и о записании в солдаты не бывших у присяги”* та сенатський указ від 17 березня 1737 р. *“О невзымании драгунских лошадей с Протопопов, попов и малых монастырей, в коих нет конских заводов, а находят только упряжные и рабочия лошади”* доповнювали умови збору коней з церковних та монастирських володінь. В першому документі повідомлялось про збір з архієреїв та монастирів, які володіють кінними заводами за кожні 5 коней по одному, гідному до драгунської служби. З тих, у кого були ще і звичайні їздові та робочі коні, збирали ще по одному додатковому коню [5, № 7144]. Сенатський указ від 17 березня 1737 р. визначив умови збору коней з тих церковнослужителів та монастирів, що не мали кінних заводів. Зокрема, в документі повідомлялось про непоширення на них згаданої вище резолюції від 2 січня 1737 р., а збирати коней з них мали по нормам указу від 6 вересня 1736 р. [5, № 7205].

Окремі документи доповнювали загальні норми збору коней. Так, сенатський указ від 28 грудня 1736 р. зобов'язував завершити збір коней до січня 1737 р., а сенатський указ від 29 грудня 1736 р. повідомляв про покарання осіб, які займались збором коней та чинили протиправні дії під час виконання своїх обов'язків [4, № 7138, 7140].

Крім обов'язкових зборів, ремонт для драгунських та кірасирських полків також і купувався. В ПСЗ наявні

3 документи стосовно закупівлі коней на українських землях. Зокрема, це імператорський указ від 11 грудня 1735 р. “*О укомплектовании полков драгунскими подъемными лошадьми и об оштрафовании приемщиков за притеснение поставщиков*”. В документі оголошувалось про закупівлю драгунських та підйомних коней по всій території Російської імперії. Для виконання указу в губернії надсилались офіцери, які повинні були оглядати та купувати коней. Допомоги в цьому їм повинні були надавати місцеві губернатори та воєводи. Видання указу було своєчасним, адже в цей йшла підготовка до походу на Крим [4, № 6839]. Іменний указ від 21 червня 1738 р. також оголошував про закупівлю коней. При цьому, на відміну від першого документу, в указі детально розписувались фізичні норми для коней, спосіб оплати та місця, куди куплені коні мали бути направлені (наприклад, Дніпровська армія чи Стародубський полк). В резолюції Кабінету Міністрів на доповідь Военної Колегії від 8 травня 1736 р. “*О покупке для кирасирских полков строевых лошадей в Российских Черкасских и заграничных заводах по определенной в штат цене*” йшлося про закупівлю коней, в тому числі і українських, для новосформованих кірасирських полків по 50 рублів кожен [4, № 6954].

Крім обов'язкових наборів та закупівлі коней для забезпечення кавалерійських полків організовувались кінні заводи. В іменному указі від 8 вересня 1739 р. “*Об устройстве в Малороссийских и Слободских полках конских заводов*” повідомлялось про організацію на українських землях кінних заводів. Хоча цей документ і був виданий на завершальному етапі війни, створення кінних заводів свідчить про важливу роль України в російській військовій системі. В документі йшлося про утримання 5 тисяч кобил до яких необхідно було докупити 50 німецьких жеребців. Для коней мали збудувати необхідні приміщення, а для нагляду за ними направлялись по 3–4 козаки, ветеринар та певне число досвідчених селян на кожен конюший двір. Про діяльність заводів полкова старшина мала щомісяця звітувати в Генеральну військову канцелярію, яка в свою чергу направляла квартальні та щорічний звіти в Военну Колегію [5, № 7889].

Низка документів ПСЗ висвітлює питання роль України у забезпеченні російських військ тягловою силою та транспортом. Зокрема, в іменному указі від 11 серпня 1736 р. йдеться про збір за оплату з населення Гетьманщини та Слобожанщини 1000 волів. Одночасно заборонявся продаж волів закордон [4, № 7029]. Скасування заборони міститься в указі від 3 листопада 1739 р. В документі повідомляється, оскільки армія же не потребує великої кількості волів, тому відновлюється дозвіл на їх продаж. Крім того в указі повідомляється про значну кількість українських волів, яких під час війни використовували як тяглову силу чи для харчування. Хоча конкретних даних тут не наведено, таке повідомлення в документі найвищого рівня свідчить про те що це дійсно була масштабна цифра [5, № 7930].

Деякі документи торкаються питання доставки різноманітних військових припасів. Зокрема, в повідомленні Кабінету Міністрів від 28 лютого 1737 р.

міститься розпорядження про залучення, за плату, в населення необхідної кількості возів для перевезення артилерії [5, № 7190]. В резолюції Кабінету Міністрів від 28 грудня 1737 р. більш детально розписано умови за якими в населення залучались вози для перевезення та плату за їх використання [5, № 7475].

В цілому, ПСЗ містить у собі значний комплекс документів що висвітлюють роль України у забезпеченні російських військ під час війни з Османською імперією в 1735–1739 рр. Наявні джерела містять інформацію про збори провіанту та фуражу з українського населення, забезпечення російської армії кінями, тягловою силою та транспортом. Впорядкування цих матеріалів дасть змогу більш детально висвітлити не тільки роль України під час російсько–турецької війни 1735–1739 рр., а й вклад українського народу у приєднання Північного Причорномор'я та Криму до Російської імперії в цілому.

Список використаних джерел

1. Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. / О. М. Апанович. – Дніпропетровськ : Січ, 2004. – 232 с.
2. Байов А.К. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны. Война России с Турцией в 1736–1739 гг. : в 2 т. / А.К. Байов. – СПб. : Электро-тип. Н.Я. Стойковой, 1906. – Т. 1. Первые три года войны. – 828 с.
3. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XVIII веке / Л. Г. Бескровный. – М. : Воениздат, 1958. – 645 с.
4. Панашенко В. В. Російсько–турецька війна 1735–1739 / В. В. Панашенко // Енциклопедія історії України. – К. : “Наукова думка”, 2008. – Т. 5. – С. 378.
5. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое (далі – ПСЗ). – СПб.: Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Т. 9 (1733–1736 гг.). – 1016 с.
6. ПСЗ. – СПб. : Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Т. 10 (1737–1739 гг.). – 990 с.
7. Репан О. Іржа на лезі: лівобережне козацтво і російсько–турецька війна 1735–1739 рр. / О. Репан. – К. : ВД “Києво–Могилянська Академія”, 2009. – 195 с.

References

1. Apanovych O. M. Zbroyni syly Ukrayiny pershoyi polovyny XVIII st. / O. M. Apanovych. – Dnipropetrovs'k : Sich, 2004. – 232 s.
2. Bajov A. K. Russkaja armija v carstvovanie imperatricy Anny Ioannovny. Vojna Rossii s Turciej v 1736–1739 gg. : V 2 t. / A. K. Bajov. – SPb. : Jelektro–tip. N. Ja. Stojkovej, 1906. – T. 1. Pervye tri goda vojny. – 828 s.
3. Beskrovnyj L. G. Russkaja armija i flot v XVIII veke / L. G. Beskrovnyj. – M. : Voenizdat, 1958. – 645 s.
4. Panashenko V. V. Rosijs'ko–turets'ka viyna 1735–1739 / V. V. Panashenko // Entsiklopediya istoriyi Ukrayiny. – K. : “Naukova dumka”, 2008. – T. 5. – S. 378.
5. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sbranie pervoe (dali – PSZ). – SPb. : Tipografija II Otd. Sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii, 1830. – T. 9 (1733–1736 gg.). – 1016 s.
6. PSZ. – SPb. : Tipografija II Otd. Sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii, 1830. – T. 10 (1737–1739 gg.). – 990 s.
7. Repan O. Irzha na lezi: livoberezhne kozatstvo i rosij's'ko–turets'ka viyna 1735–1739 rr. / O. Repan. – K. : VD “Kyjevo–Mohylyans'ka Akademiya”, 2009. – 195 s.

Nickolaychuk O. S., postgraduate student, Historical faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kiev), onykoalaichuk@gmail.com

The role of the Ukrainian lands in the material support of the Russian army during Russian–Turkish war 1735–1739 based on the materials of “Complete collection of laws b Russian empire”

The article considers the documents of “Complete Collection of Laws of the Russian Empire” as a source for the study the role and place of the Ukrainian lands in the material support of the Russian army during the Russian–Turkish war of 1735–1739 years. Legislative acts, which contain information about the use of the Ukrainian lands as a logistic base of the Russian army were identified and systematized in the work. The scientific work includes the analyzes the informative potential of the materials of “Complete Collection of Laws of the Russian Empire” for

the study of the supply of food and fodder for the Russian troops. The sources of the fees of horses with the Ukrainian population during the Russian-Turkish war of 1735–1739 years were studied in the article. The documents of "Complete Collection of Laws of the Russian Empire", which contain information about the provision of the Russian army by the carts and draft power.

Keywords: orders, food, fodder, horses, oxen, army.

Николайчук А. С., аспірант історического факультета, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), onykolaichuk@gmail.com

Роль українських земель в матеріальному забезпеченні російської армії во время русско-турецкой войны 1735–1739 гг. по материалам "Полного собрания законов Российской империи"

Рассматриваются документы "Полного собрания законов Российской империи" как источник по изучению роли и места украинских земель в материальном обеспечении русской армии во время русско-турецкой войны 1735–1739 гг. Выделены и систематизированы законодательные акты, содержащие информацию об использовании украинских земель в качестве тыловой базы российской армии. Проанализирован информативный потенциал материалов "Полного собрания законов Российской империи" для изучения поставок продовольствия и фуража для российских войск. Рассмотрены источники к изучению сборов лошадей с украинского населения во время русско-турецкой войны 1735–1739 гг. Определены документы "Полного собрания законов Российской империи", которые содержат информацию об обеспечении подразделений российской армии подводами и тягловой силой.

Ключевые слова: указы, продовольствие, фураж, лошади, вола, армия.

* * *

удк 28(477.43/44)

Ковальчук Т. В.

кандидат історических наук, доцент кафедри природничо-наукових та гуманітарних дисциплін, Азовський морський інститут Одеської національної морської академії (Україна, Маріуполь), kovalchukt@gmail.com

Вплив православних громадських об'єднань на суспільно-політичне життя українських губерній Російської імперії на початку ХХ століття

На основі архівних матеріалів, періодичних видань та монографій досліджується участь православних громадських об'єднань у суспільно-політичному житті українських епархій РПЦ початку ХХ століття. Автор акцентує увагу на особливостях функціонування культурно-просвітницьких, дозвільних та самоврядних (церковнопарафіяльні попечительства, братства, сільськогосподарські кооперативи) товариств, створених під впливом духовенства. Метою розвідки є виявлення форм і характеру діяльності релігійних об'єднань та ознак їх контролю з боку владних структур. Зроблено висновок про зацікавленість державної влади у громадській діяльності священства для об'єднання різних прошарків суспільства та забезпечення контролю за парафіянами. Водночас, громадянські ініціативи православних церковних організацій сприяли поширенню реформаційних тенденцій у внутрішній структурі церкви та свідомості духовенства (самоусвідомлення українцями своєї національної ідентичності), зумовили автокефальний церковний рух. Введено до наукового обігу значне коло архівних джерел і церковної періодики дозволяє розкрити суперечливість громадського церковного руху початку ХХ століття.

Ключові слова: Російська православна церква (РПЦ), релігійні громадські об'єднання, церковні попечительства, братства, сільськогосподарські кооперативи, контроль.

Історія розвитку системи громадських об'єднань в Україні потребує комплексних досліджень, пильного і глибокого аналізу. Вивчення досвіду православних церковних товариств, що на початку ХХ ст. сприяли об'єднанню різних прошарків громадян у єдиний соціум, згуртованості суспільства, відновленню моральності населення, зближенню церкви з паствою, піднесенню авторитету пастиря в громаді, надавали національному поступові ознак цивілізованості має для сьогодення велике теоретичне і практичне значення.

Проблеми теоретичного осмислення заснування та функціонування православних громадських об'єднань на початку ХХ століття знайшли побіжне відображення у працях таких дослідників, як О. Лотоцький [1],

А. Карташев [2], І. Власовський [3] та ін. Сучасними українськими науковцями, які досліджують цю проблематику є Г. Надтока [4], С. Гладкий [5], Ю. Хитровська [6], Т. Кузнець [7].

Проведений аналіз досліджень засвідчує, що проблема впливу духовенства українських епархій РПЦ через призму створення релігійних громадських об'єднань, недостатньо відображена у науковій літературі, що визначає актуальність і наукову новизну запропонованого дослідження, мета якого полягає у виявленні форм і характеру діяльності православних громадських організацій на початку ХХ століття та ознак їх контролю з боку владних структур.

Загальнодемократичний рух початку ХХ століття вплинув на лібералізацію життя суспільства. З 1905 року починається якісно новий етап громадсько-самодіяльного руху як в Україні, так і в Російській імперії загалом. На нього позитивно вплинули "Тимчасові правила про товариства і спілки", прийняті 14–24 листопада 1905 р., що передбачали децентралізацію системи реєстрації, явочний порядок заснування товариств та свободу їх фінансово-господарської діяльності [8, с. 1].

Відмінною рисою цього періоду було помітне зростання кількості національно-освітянських та дозвільних товариств. Так, в результаті дослідження документів з архівів України, Росії, Молдови, дослідником М. Пашковим було виявлено 2643 громадські об'єднання, які діяли в Україні в період з 40-х рр. ХІХ сторіччя до кінця 1916 року, з них 92 – релігійні [9, с. 86–88]. Офіційний поділ населення Російської імперії на великоросів та іногородців, з обмеженням громадянських прав останніх, призвів до окреслення національної стратифікації населення України. Понад третини виявлених товариств були створені за національною ознакою. Проте українські національні товариства та спілки були релятивно не чисельними – 166. Їх кількісний показник був нижчим за єврейські (320), польські (202) та російські (186) [9, с. 90]. Зазначені тенденції започаткували зміни і в церковному житті. 18 листопада 1905 р. Святейший Синод видав Постанову про церковні приходи, яка стала офіційним дозволом для створення церковних об'єднань. Вона передбачала заснування церковнопарафіяльних рад, обраних загальними зборами парафії.

До власне українських об'єднань переважна більшість створюваних церковних товариств не належала.

З кінця ХІХ століття продовжувала свою діяльність широка мережа церковно-парафіяльних кураторств (114 організацій). На початку ХХ століття при церквах, епархіях, храмах, духовній академії відкривалися комітети православних місіонерських товариств (Палестинське православне братство), братства ревнителів православ'я, християнські трудові братства, жіночі й чоловічі общини, товариства учнів-християн, епархіальні братства. Створювалися й унікальні нетрадиційні товариства, діяльність яких мала індивідуальну спрямованість (наприклад, Київське Товариство шанувальників церковного співу) [10, арк. 54].